

V. GILBERT EDIT

OROSZ MEGVÁLTÓK

VENYEGYIKT JEROFEJEV: WALPURGIS-ÉJ

Előzmenyek. 1. A megszokott elbizonytalanítódsá. Az új Jerofejev-darab magyar színpadra viteléről ismerőseimtől értesültem, akik, s ez bizonyosan egy ideig így lesz még, most is zavarba jöttek a keresztnév firtatásakor. Ez most a Viktor vagy a Venyegyikt? Es melyikük - ki? (A kérdésre adandó jó válasz: Venyegyikt már nincs közöttünk. Moszkva-Petuski című regénye méltán volt nagy siker nálunk is, és talán előkerül még műve, hiszen a szóbeszéd tud más, vodkára becserélt munkáiról is. Viktorról egyre többet hallunk, olvasható tőle egy erős novella *Élet a féltkegyelművel* címmel a „nemzedéktársait” tömörítő *Se apák, se fiúk*-kötetben, sőt most jelent meg *Az orosz széplány is*, szintén az ő tollából.)

2. A csodálkozás, értetlenkedés stádiuma, privát kényelmi vonatkozással. Hosszú évek óta nem fordult velem elő, hogy nem kellett megküzdennem a jegyért a Katona József Színház előadására. A jegypénztárban mentegelőztek is: itt a jó idő, a főváros elvonul hétvégén a zöldbe... Pedig alig egy hét telt el a bemutató óta, amelyet fokozott várakozás, kellemes izgalom, jó előkészített előzőtt meg.

3. A düh stádiuma. S megint a kérdezés. A kísérőfüzet alulinformáló természete miatt. Akárhogy forgattam, az aktuális darabról a szereposztáson és az idegen nevek, kifejezések feloldásán kívül egyebet nem találtam benne. A Moszkva-Petuskival volt minden szeglete tele. Hosszú méltatás arról a főhősről, életrajzi adatok a szerzőről a kötet magyar utószavából. Az orosz életműkiadáshoz írt kommentárból is a regényre s annak hőisére, Venyicskára vonatkozó részeket fordították le. Akik ide beültek, nagy valószínűséggel tudnak a Petuskiról, s ha nem, akkor is a most élénk kerülő műre szeretnének ráhangolódni. Hány jó russzista van e kis országban, nem kérhetett volna fel közülük valakit a színház előzetes elemzésre, ha már a dramaturg nem vállalkozott rá? - nem is beszélve arról, hogy a darab már megjelent magyarul, ezért talán nem csak a szűk szakma ismeri.

4. Ide, az előzményekhez sorolom még az első felvonást (az ötből), amely nem sok jót ígért. Nehéz volt megszokni a stílust, amelyet a színház

- elismerem, a szerző intenciói nyomán - prezentált. A deklamáló-kántáló modorban, enyhe fejhargon előadott belépő a szovjet vers- és prózamonadás hagyományára emlékeztetett s egyáltalán nem volt színpadszerű. Esetlen állókép: a főszereplőt megszaktítani, leállítani akaró, de nem tudó kórházi személyzet és a patetikus-groteszk lírai monológ hosszúra nyúlt, szózuhatagos, kínos fészkelődést kiváltó ügyetlenkedése. Itt kell megjegyeznünk, hogy ismét csak az orosz irodalomban oly gyakori, sőt, közelebből: Jerofejev másik művében is deklarált „poéma” műfaj jellemzőivel van dolgunk, ezúttal színpadon. A költött formába át-átcsapó, orvostnővért is elragadó versbeszéd (a kimondott és kimondottan ostorozott ötödféles jambusok), bár igyekeznek ellenállni neki, erőt vesz szinte mindannyiukon. Kulturális utalásokkal átszőtt költészetük, mint Gurevics gyakran ki is fejt, nem az igazi, mára minden silányabb lett, a népi szólások, mondókák is; talán ezért illeszkednek majd a bolondtársak szövegei, az ő rigmusaik, a népi folklór szüleményei olyan simán a verses háttérbe.

Gurevicset, a költőt tehát betuszkolják a szabályozott világba, ahova egyelőre kissé vonakodva követjük őt.

Túljutva e stációkon azonban egyszerűen nem találok több kifogást. A szünet után tébolyult kavargás, építkezés, hagyományrétegek újszerű egybeállása, többirányú várakozáskeltés és döbbenetes, kíméletlenül eltalált, nem várt feloldás következik. A hosszú darab (csaknem három óra) minden percében, minden mozzanatában leköt, szimultán játékok egyidejű követésére hívja a tekintetet a nagy térbe. Szó-, mozgás-, gesztusterror a színpadon. Minden egyes bolond alakítója saját figurát hoz, s viszi azt végig következetesen a darab folyamatában. A Katona társulata most is mer csúnya lenni, nyomorultat adni, kivetközni. Nem kevés, amit életre hívnak. Elme-beteg részeket, alkoholistá bolondokat alakítanak. A fenti képlet természetesen sokszorosán differenciálandó: kóros alkoholizmus miatt a főszereplőt hozzák be, a többieket nem kifejezetten ez a hajlam juttatja az intézetbe. Nem is olyan bolondok, vélekedik róluk a főhős, Gurevics. De nem ez a modell elevenedik meg. Forradalmat

akar kirobbantani a főszereplő („Ma éjjel fel fogom robbantani őket.”), olyan elementárisan hat igazságérzetére a hatalmi felállítás durva egyértelműsége. A köpködő s ehhez hasonlatos kellemetlenségeket okozó kiszolgáltatottak s az ilyen atrocitásokra másként, mint megtorló injekció- és elektrokokk-dózisokkal reagálni nem tudó és nem is kívánó orvostársadalom közheylesnek is mondható egyenletét ugyancsak felírja a darab és az előadás. Ez sem válik azonban egyértelműen dominánssá. Szerelmi szál is szövődik: a Gurevicsbe előző itt-tartózkodásai óta szerelmes orvosnő átkötőelem lesz a két világ közt. Neki köszönhetjük, hogy hősünk hozzáférdőzhet a zsonglító szerhez, az alkoholhoz. S a „kövendég”, a jogaiból kiteszított exszerető sokszoros sérelméért - elvették szerelmét, megalázták, megtörnék - kíván megfizetni. Vacsorára hívják, de reggelire ér, éme oda a mulatozó társasághoz. Fontos mozzanat, hogy Natalival zajló szerelmi jelenetük tisztaságán folt esik: a főszereplő felhasználja, kihasználja a hozzá való közelséget a nagy erejű, bátorságot adó eszköz megszerzése érdekében. Natali az, akit nem zavarnak Lev jambusai, aki érti utalásait, s aki bulgakovi margaritáson simogatja és vigasztalja: „Ne félj semmitől, Gurevics, minden jóra fordul.” Lvovuska, azaz Gurevics, az immáron dühös és profetikusan költő oroszánkirállyá lesz a körteremben. Leborulnak előtte, alávetik magukat akaratának, végigtekintenek Oroszországon és Európán az ő celebrálásával - itt is, mint *Petuskiban*, komplett világtérlemezés történik meg, orosz alkoholos szemszögből. Szláv érzelmesség, messianizmus, sovinizmus, birodalmi allűrök, szlavofilizmus, oblomovizmus, karamazovizmus - bevillan minden egy-egy pillanatra, s a résztvevők nem tudnak dönteni, felhagyjanak-e végleg a sajnálkozással - készek-e a pusztításra. (A mű rendkívül széles irodalmi megalapozottságának és egyben újszerűségének érzékeltetéséhez hadd nevezzem meg a legnyilvánvalóbb áthallások forrásait: Puskin, Gogol, Tolsztoj, Dosztojevskij, Csehov, Rozanov, Gorkij, Bulgakov, O'Neill, Camus, Szolzsenyicin... S természetesen a Száll a kakukk fészkére.)

Lev szolgálja tehát fel az italt, ő készíti fel társait a nagy ütközetre, ő - és az ellenségéből harcostársá szegődött teremfőnök, Prohorov - szolgáltatják ki a szentséget, az áldozati italt az eléjük járulóknak, akiket a varázsszer sajátos, hiszen többszörösen áttételes transzba hoz: kivilágosodnak, megvilágosodnak, másképp látnak, örületük hangsúlyai áthelyeződnek.

Es még mindig csak a felhasznált rétegek felénél tartunk. Az eddigiekből nem derült ki, hogy Gurevicsünk zsidó. - „Zsidó is, bolond is-

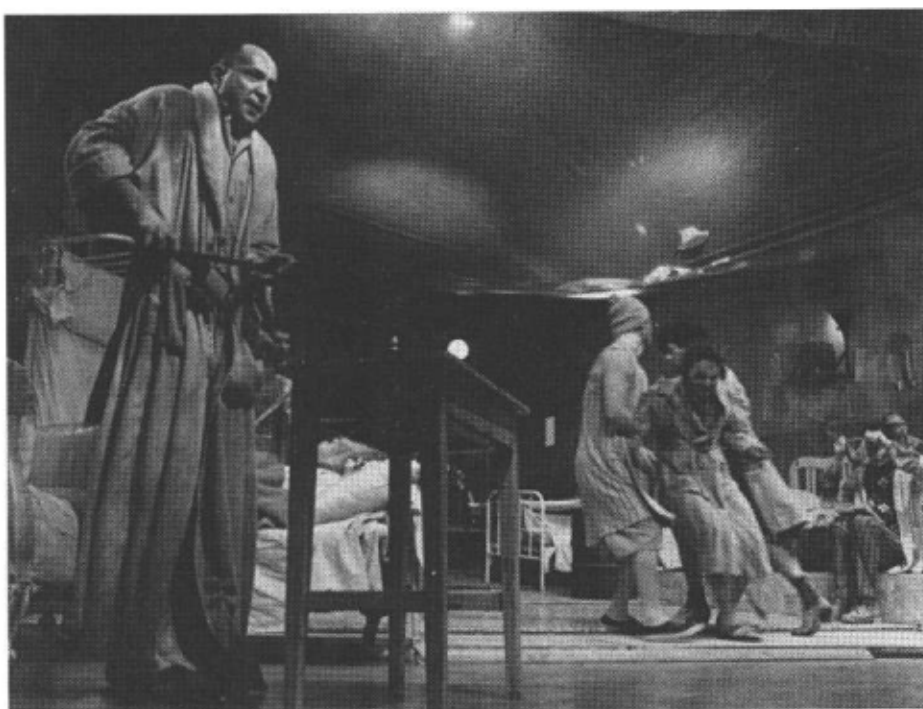
1 Venyegyikt Jerofejev: *Walpurgis-éj avagy a kormányzó léptei*. Nagyvilág 1990/10. Fordította: Baka István.

kettős élvezet" - mondja Tamarocska. - Beférközött közénk, idegen test- majd: ami emberünk, a mi megváltónk. Az *ital* transzformál, transzcendál, neki köszönhetően a szoba lakói egyöntetűen elfogadják feljebbvalójuknak, papnak, vezérnek, hősnek. Elébe járulnak és gyónnak, előadják magánszámaikat, életkonceptiójukat, bölcsességeiket - a néhány perces seregszemle, egyéni bemutatkozás idejére a permanensen működő karakterek reflektorfénybe kerülnek, majd abból kipenderülve tovább szólóznak. Az egyre fokozódó becsavarodásig és kime-revedésig. A beálló halálesetek oka egy idő után, a celebrálók által is kimondva, már nem az orvosi túladagolás, hanem eme ellenszer, az alkohol felszívódása. Amely, s ez a felismerés lesz a csúcspont, nem tiszta, hanem metilalkohol volt, annak minden következményével: megvakulással és halállal. (Semmi nem ugyanaz: az orvosoké, ugyanolyan üvegben és színnel, ténylegesen tiszta alkohol volt...)

A felkelési-megváltási kísérlet tehát demedt álló-, illetve fekvőképebe torkollik. A groteszk Krisztus-alteregő, Venyicska a Petuskiból (az el nem ért Petuskiból) utazásának zűrzavaros fordulópontjait még profitált az alkoholból. Evangéliumi igéket elevenített meg: tanított, gyógyított, megbocsátott, angyalokkal beszélgetett. Jó szellemei egy szint elérése után hagyhatták el, s a nem várt fordulat, a Kreml váratlan megtalálása után éri a kegyetlen, értelmetlen, egy „ju” betűnyi reménnyel megtoldott halál. Lev Gurevics dühös forradalmár, több egymáson csúszó rétegre hágva s azokon egyensúlyozva állítaná helyre a rendet s igazságot, hozna szabadulást. Alkoholal átítatott örültek élére állva, szerelmében bízva - s őt kihasználva - készül a robbantásra. A nagy bummra. Az igazságtételre. S hoz is pillanatnyi felszabadulást, mókázást, kibontakozást. („Igen, volt egy szándékom: a szétválasztottakat közel hozni egymáshoz, a dühöngőket megszelídíteni... egy kis örömet szerezni nekik... hajnalfényre deríteni ezeknek az életük végéig idezárt lelkeknek az alkonyatát...”)

Már jól tudjuk, hol, kikkel teszi ezt. Izzóan tartalmaz az is, hogy mikor. Természetesen a Walpurgis-éjen, a hagyományos, nagy, évenkénti boszorkánygyűlésen, azaz április 30-án, a május elsejére virradó éjszakán.² Ez az ötlet több

² A Walpurgis-éj ama gondolatnak a középkori formája, hogy léteznek olyan pillanatok, amikor feltárul a világ és szabad folyást enged a benne rejtőző alvilágoknak." (Kerényi Károly: *Az égei ünnep*. Bp., 1995. 12. o.) A sátnak, a boszorkányok s egyéb tisztátalan lények gyülekeznek megzavarni a tavasz békés lefolyását, ronlatást bocsátanak az emberekre és a jószágra. ...mágikus boszorkányüző ceremóniákat végeztek: lüzet raktak (amelyeken néha boszorkányokat ábrázoló bábút égettek el)... (Mitológiai *Enciklopédia*, Bp., 1988. 607.0)



Jelenet az előadásból (elől Lengyel Ferenc Prohorov szerepében)

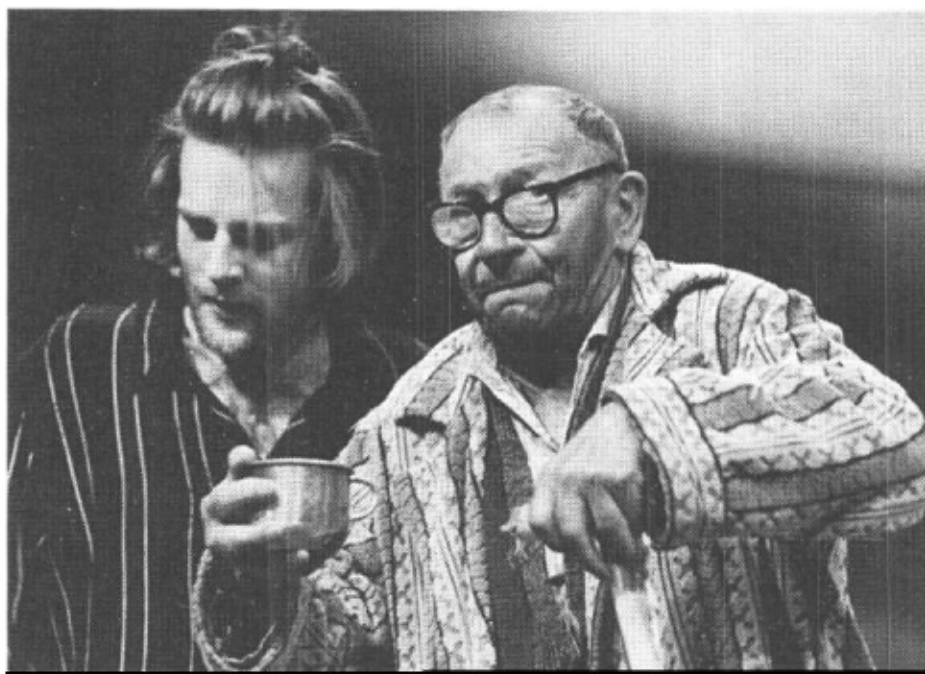
mint telitalálat. Az évkör eme fordulópontjánál gazdagabban terheltebbet nem is lehetett volna találni. A szakrális és a profán együthathatása hozza létre a szovjet Krisztus egyedülálló együthathatót. Ahogy Venyicska a „másik” műből is baljós, tizenhármassal telt időben utazik, s tesz meg ismét rossz ciklusokat, nem tudván termékenyen ismételni, eljutni a forrpontra, a célba, hogy újra visszainduljon, Gurevicsnek az időhöz való viszonya is rendkívül szimbolikus. A nagy átalakulás éjszakáját nem követi más - sem átalakulás, sem feloldás, nincs harc, nem kell összecsapnia a két félnek. Nincs folytatás, mert a kísérlet önmagára mutat vissza, mert a felkelők önmagukat oltották ki. Az ajzószer pusztító, radikálisan gyilkos anyagnak bizonyult. Nem ismételte meg magát a történelem, sem a mítosz. Nem kell letömi a zsidó-proli felkelést. Egyik várakozásunk sem igazolódott be. Nem erősödött fel a szerelmi szál, nem történt meg az összecsapása folyosó másik végében mulatozó hatalmi ellittel - ők is az ünnep előkészületeit végzik, ráhangolódva a beköszöntő nagy napra-, nem tudták megakadályozni az ott bontakozó tavaszt; nincs tehát pazar kettős orgia-viadal. A kórterem vézsesen elcsendesedik. A nagy machinátor, a vezénylő, a koreográfus, a fekete-fehér áldozat bemutatója elismeri, hogy a vég előtt már rájött, miféle ital is ez, de nem hagyhatta abba, akkor már ki kellett üríteniük fenéki a poharat (tízliteres hasas üveget). Végigcsinálni, kimúlni. S a csendre felfigyelő orvos utolsó s egyetlen mondatával: „Nem volt nektek elég a krematóriumokból?” - az önkírtó gesztus vadul groteszk voltát nyugtázza a néző is. Nem kell ide ellencsapat, a forrongás

jéggé hűti önnön közegét. Az apokaliptiszis kiirtja saját résztvevőit és folyamatát.

Történelmi analógiák didakszisa helyett újra a megoldás egyszerű sokkhatását konstatáljuk. A rengeteg energia önkírtó erejét. Végpillanat, kimúlás, a rendszer feldobja messiásait, és azok, a probléma megszüntetéseként, maguk vezénylik le ki- és lekapcsolásukat.

A színpadi megoldás jóval hatásosabb, mint az írott. Ott egy oldalon át átkozódnak, káromkodnak, igaz, végső soron tehetetlenségükben, az orvosok. Rugdossák a még élőket, hogy mielőbb múljon már ki belőlük, ha még pislákol valamelyest, az élet. A tomboló, tehát igencsak megszokott levezetési mód, agressziójuk kiélésének szokásos módja nem tett volna rám olyan mély benyomást, mint a fékevesztett berohanás - és ez az egy mondat.

Ha eddig úgy tűnt, hogy a drámát magát s nem az előadást tárgyalom, nyomtatékosítom, hogy mindez a színen történik meg, ha kell, híven, ha a szövegkövetés rosszat tenne, redukáltan, változtatva. (S a titokzatos utasítások is meghallgattnak és jó hatásokkal valószínűsíthetnek meg.) Belobban fél percre pirosan a félrészeg, kacagó, szerelmét lihegve kereső Natali egyetlen nő szereplőjeként (ha kegyetlen, külső ellenpárját, a nagyszerű Tamarához képest végzetesen degradálódott Tamarocskát, a smasszerdurvaságú öreg ápolót nem számítjuk) e férfifobzódnak,



Fekete Ernő (Gurevics) és Kun Vilmos (Vova)
(Koncz Zsuzsa felvételei)

s lázasan kereső ritmusára onanizál az öreg, haldokló, csontreszeg bolond.

Az orgia nyelvi oldala egy sajátos, gyönyörű félkegyelmű nyelvezet, melyben a szovjetszlogenek, a kulturális allúziók, a továbbköltések, a viccek hangzó egyvelege kábit el. E halandzsza szerves része a jerofejevi világnak. Kicsavarodnak, bezsonganak az asszociációk, zagyva, profán verziói születnek meg a tradicionális szüzséknek, egybehangzóan az orosz rövidtörténet, anekdotázás műfajával. Szürreális, félig érthető

szövegek szólnak ritmikusan s szakadatlanul a színpadon, miközben rángatózva, nyeldekelve, függve-lógva mozognak, gesztikulálnak a szereplők ebben a nyers-naturális-kegyetlen, önkioltó szovjet-orosz bacchanáliában. Együtt forog a színház minden aspektusa: szakadt, puritán a jelmez, ütött-kopott a díszlet, sejtelmes, nyugtalanító, értelmes a zene, megkoreografált a mozgásvilág. Jól összerendezett, intenzív csapatmunka ez. Elismerés illeti Baka István nagyszerű fordítását s a többségükben még viszonylag ismeretlen szereplőket. Nagy kihívásnak felelték meg, s nem fáradtak el közben. Gothár Péterrel pedig elmondhatjuk, hogy megint csak szerencsés kézzel nyúlt orosz témához.

BÁN ZOLTÁN ANDRÁS HOLT LELKEK A KÓRTEREMEN

Legalább egy éve nem voltam színházban, így aztán némi kamaszos izgalommal mentem el május 16-án a Katona József Színház előadására. Mikor régebben e lap hasábjain rendszeresen közvetítettem ama hangokat a sűgőlyukból, alig elviselhető gyötrelmeket éltem át a legkülönbözőbb magyar nézőtereken: unalom, ásitógörccs, szellemi merevség, vértolulásra való kóros hajlam, intolerancia, letörttség, számyaszegetség lengte be nap

jaimat. Végtelen éjszakának láttam a magyar teátrális mezőt, melyben - a néhány csodálatra méltó kivételtől eltekintve - alig pisláskolt a remény csenevész gyertyalángja. Várakozásomat növelte, hogy Venyegyikt Jerofejev (nem tévesztendő össze Viktorral!) régóta, pontosabban a dráma megjelenése óta (*Nagyvilág*, 1990. október; fordította Baka István) egyike a legkedvesebb kortárs íróimnak. A *Walpurgis-éj* előlása után azonnal megvettem németül *Moszk-*

va-Petuski című, egyetlen fennmaradt regényét; 1994-ben aztán magyarul is megjelent Vári Erzsébet remekátültetésében. Számomra mindmáig ez a világirodalom legnagyobb alkoholista regénye. Az alkoholizmus Jerofejev világában nem probléma többé; hogy mindenki részeges, ez további bizonyításra nem szoruló tétel. A szovjet világban az alkoholizmus *condition humaine*, az az irracionális, ha valaki nem iszik. Hogy ez utóbbi hogyan lehetséges, arra még a dráma Gurevicsének kedvenc filozófusa, a nagy René Descartes sem tudna válaszolni. Jerofejev világképe pánaalkoholista világnak, antropológiája pánaalkoholista, egyedül tán Isten nem iszik, ő viszont hallgat.

Rátérve most már az előadásra, hogy a regényben fellépő Venyicska nyelvén szóljak: megörvendeztem az én szívemben, mikor tíz óra tájban kiléptem a színház kapuján. Megrázó, nyomasztó, apokaliptikus humorú dráma, gyötrelmes élményt okozó előadásban. Siker persze nem lesz, a közönség menekül az ilyesfajta könyörtelen szembesítéstől. (Jellemző, hogy Gothár még a tapsra sem ad lehetőséget: visszás is lenne ünnepelni a dráma végletét.) A Katona József Színház csapata magaskiskoláját produkálta az ensemble-játéknak, mindenki szívét-lelkét beleadta a közös munkába, talán csak a Natalit játszó Söptei Andrea volt visszafogottabb, fádabb a kelletténél, de az is tény, hogy szerepe némileg kidolgozatlan, az orvosnő szellemi arca némi homályba vész. Ez talán azzal is összefügg, hogy a főhős, Gurevics szemében Natali inkább ideál, mint valóságos ember, alkoholista tudatában a lány mindenekelőtt túleszményített alak, ugyanolyan Magas Hölgy, mint Jerofejev bámulatos regényében a Petuskiban lakó nő, akire Venyicska megváltójaként tekint. Es akiről nem tudni, hogy a „valóságban” létezik-e egyáltalán. Mert nagyon is elképzelhető, hogy pusztán a narrátor gőzös, ám megváltásra ácsingózó gondolatvilágának látomása nemcsak a nő, de az egész regény. A *Walpurgis-éj* most látott előadásának letelején Gurevics egyedül ül egy széken, aztán legördül a függöny, a helyszínt átrendezik, hogy kezdetét vegye a voltaképpeni előadás. Ez Gothár leleménye, nincs benne Jerofejev szövegében, és talán annyit jelent: mindaz, amit látni fogunk, csak Gurevics víziója, hasonlóan a *Moszkva-Petuski* formálásához. Persze amit a kényszerelvönő intézet életéből tapasztalunk, az nyilván a legveresebb valóság. Ez az elhíresült 6-os számú kórterem szocialista változata. Ama régi, csehovi pokol kedélyes napközi otthonnak tűnik e bolsevik fürtelem mellett. Ott még van remény, élnek néminemű eszmények, létezhet valami dialógusfésülés is az emberek között. Jerofejevnél monológokra hullik szét minden, egyetlen személy, Gurevics-Jerofejev magánbeszédévé. Ez is oka, hogy a betegek